natuur

Loonse en Drunense Duinen

woorden: Manon Laterveer-de Beer beelden: Jelte van Geest

Als een stekeltjeskapsel steekt een pol buntgras boven het zand uit. Middenin staan een paar taaie sprietjes, omgeven door een krans van grijsgroen. Afhankelijk van de overheersende windrichting is het zand rond de pol weggeblazen of in de luwte juist opeengehoopt. Het is een miniatuurduintje, midden in Brabant.

Hoewel je blik geneigd is af te dwalen naar de eindeloze zandvlakte van de Loonse en Drunense Duinen – ook wel bekend als de Brabantse Sahara – loont het de moeite om je ogen de kost te geven op de vierkante centimeter. De wind is een kunstenaar en schept de mooiste patronen. Ribbels als op het strand, grillige zandkastelen en het subtiele sorteerwerk waarbij grove korrels boven op het fijne zand komen te liggen. In dit grootste 'levende' stuifzandgebied van ons land, zo genoemd vanwege het dynamische karakter, heersen extreme omstandigheden. Met je blote voeten ervaar je dat meteen. Op een zonnige, zomerse dag is het vanwege de hitte niet uit te houden. Graaf je met je tenen een stukje de diepte in, dan is het aangenaam koel. Na een wolkeloze nacht ontwaakt het zandoppervlak kil en vochtig. Temperatuurverschillen van 50 graden tussen dag en nacht zijn niet ongewoon. Alleen de sterksten kunnen zich hier staande houden, wat zich vertaalt naar een unieke flora en fauna.

Bij slecht weer neemt de wind vanwege de onbelemmerde ruimte snel in kracht toe. De goudblonde vlakte die in de zomer zo vredig aandoet, verandert in een ongenadig zandstraalkanon. Weinig planten kunnen het zand beteugelen, maar toch groeien ze hier; naast het buntgras vind je ook mossen en heide. Ze hebben genoeg aan arme zandgrond en zijn niet erg dorstig. Als je er met je hand overheen strijkt begrijp je waarom. In plaats van sappig voelen de planten droog aan. Met een klein oppervlak aan groen gaan ze verdamping van kostbaar vocht tegen. Hebben ze eenmaal een stukje zand veroverd, dan vormt hun bedje een geschikte kiemplek voor zaden. In de beschutting schieten bomen en struiken op. Grove dennen en berken voelen zich hier thuis. Als het aan de natuur ligt, wordt het stuivend zand uiteindelijk bos.

Toch hebben niet alle bomen in dit gebied zo'n natuurlijke achtergrond. De grillige exemplaren die als drenkelingen in een zee van zand bovenop eilandjes staan, zijn hier niet vanzelf gekomen. Ze weerspiegelen een bijzonder verhaal. Dat merk je meteen zodra je dichterbij komt. Wanneer je een duin hebt beklommen sta je oog in oog met hun kruin, in plaats van tegen de stam aan te kijken. Het zijn eeuwenoude eiken, aangeplant door vroegere boeren die ervoor vochten in deze weerbarstige natuur een bestaan op te bouwen. De eiken waren bedoeld als zandvangers. En ze doen hun werk goed. Steeds verder ingegraven verdwijnen hun stammen dieper en dieper onder de grond, tot wel twintig meter. De zogenoemde 'fortduinen' bewaken het zand, dat hier duizenden jaren geleden terechtkwam.

In de laatste ijstijd blies een kille poolwind het zand vanuit het Maasdal en het drooggevallen Noordzeebekken diep landinwaarts. Toen het klimaat milder werd ontwikkelde zich een uitgestrekt woud. Dat bleef zo, totdat de mens ten tonele verscheen. Bomen werden gekapt en gebruikt als brandhout of als grondstof om te bouwen. Heide nam het over. Boeren gingen schapen houden, voor wol en vlees. Een gouden greep, want schapenmest bleek samen met heideplaggen uitermate geschikt om onvruchtbare grond tot productieve akkers om te vormen. Maar de ontwikkelingen schoten door. De heide werd overbegraasd en het onderliggende zand kwam braak te liggen. Rond de vijftiende eeuw creëerde de mens door eigen toedoen de eerste stuifzandvlaktes. Het gebied dat we nu zo koesteren vanwege de hoge natuurwaarde, is dus eigenlijk een cultuurlandschap.

Terwijl vroeger het zand onze vijand was, is het nu onze bondgenoot in de instandhouding van een bijzondere leefgemeenschap. Kampioen in overleven is bijvoorbeeld het rood bekermos, een soort waarvoor je vanwege de kleine afmeting door de knieën moet. Pas dan kun je het echt op waarde schatten. Het rood bekermos is een korstmos, maar ziet eruit als een plantje. Het is een symbiose tussen schimmels en algen. Dankzij de innige relatie hebben korstmossen alleen licht en water nodig om te leven. De alg zorgt voor aanmaak van stoffen waarmee de schimmel zich voedt. Als wederdienst biedt de schimmel de algen bescherming tegen felle zon of vraat door dieren. Daarnaast vergemakkelijkt de schimmel het opnemen van mineralen en water door de alg. Het is een wederkerigheid die je in de natuur wel vaker tegenkomt, omdat natuurwetten nu eenmaal zo werken.

Ook het stuifzand zelf kent karakteristieke levensvormen. Schiet er een razendsnel insect voorbij, dan weet je vrijwel zeker dat het een zandloopkever is. Met 9 kilometer per uur het snelste insect op het land. Neem je de tijd om het rulle zand af te speuren, dan zie je her en der gaatjes, ter grootte van je pink. Misschien zijn het wel de nestholten van graafwespen. Hier slepen de solitair levende insecten hun prooien, zoals bijen, naartoe om als voedsel te dienen voor hun larven.

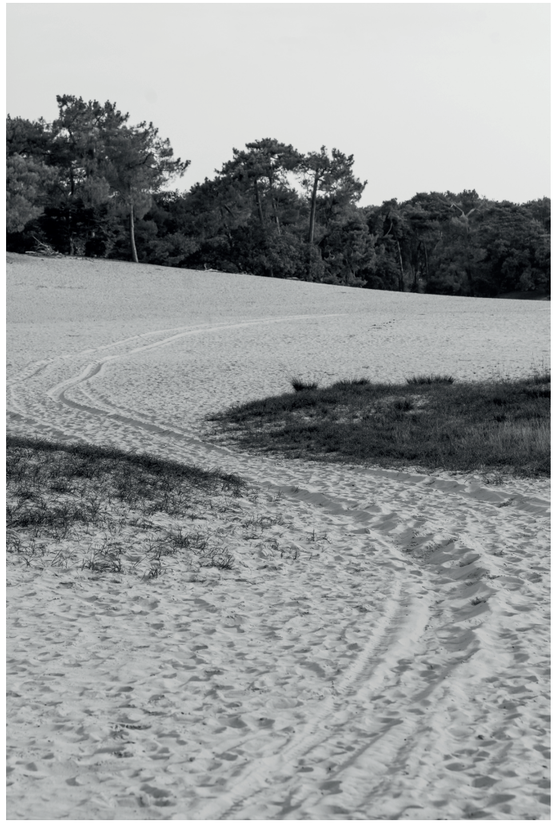

Vooral de overgangen tussen zand en heide trekken leven aan. Daar jagen levendbarende hagedissen bijvoorbeeld op spinnen en insecten. De reptielen koesteren zich in de ochtendzon om hun koudbloedige lijf na een frisse nacht op gang te brengen. De eieren broedt het vrouwtje in haar lichaam uit, vandaar de soortnaam. Nog een typische bewoner van het stuifzandgebied is de rugstreeppad. Vanwege de droogte verwacht je die hier niet. Wanneer door de regen poeltjes ontstaan, is deze paddensoort er snel bij. De eitjes ontwikkelen zich in rap tempo tot kikkervisjes, die op eigen poten kunnen staan zodra het water weer is verdwenen. Ga je verder richting de bosgrens, dan kun je op zwoele zomeravonden tussen de heidestruiken een mysterieus geratel horen. Vanwege zijn camouflerende verenkleed slaag je er niet snel in de nachtzwaluw te zien, maar je kunt hem wel horen. De vogel nestelt op de grond en het is een zeldzaam soort. Gebieden zoals de Loonse en Drunense Duinen zijn nodig om de nachtzwaluw te behouden.

Als je weet dat er zo veel bijzondere soorten op de stuifzandgronden leven, ga je er vanzelf anders naar kijken. Het verdient een eigen plek. Maar de stuifzanden staan onder druk. Zo'n anderhalve eeuw geleden telde Nederland nog 80.000 hectare van dit type biotoop. Rond het jaar 2000 was 98 procent daarvan verdwenen. Het werd tijd om aan de alarmbel te trekken, want voor dit natuurtype behoort ons land tot de Europese top. Maar liefst 90 procent van alle stuifzanden ligt binnen onze landsgrenzen. Het natuurlijke proces waarbij pioniers zoals grassen, mossen en heide het stuifzand aan banden leggen, wordt de laatste decennia versneld door luchtvervuiling. Voedselrijke stikstof, onder andere uit uitlaatgassen en meststoffen, komt met neerslag in de bodem. Hierop groeien algenmatten, waardoor zandkorrels samenkleven en plantengroei gemakkelijk opschiet. Door niks te doen zouden open zandvlaktes met een snelheid van 3 hectare per jaar dichtgroeien. Er moest iets gebeuren om de 270 hectare stuifzand van de Loonse en Drunense Duinen veilig te stellen. Als beheerder van dit Nationaal Park ontwikkelde Natuurmonumenten met steun van de Europese Gemeenschap en provincie Noord-Brabant een herstelplan. De missie: terugkeer van de zanddynamiek.

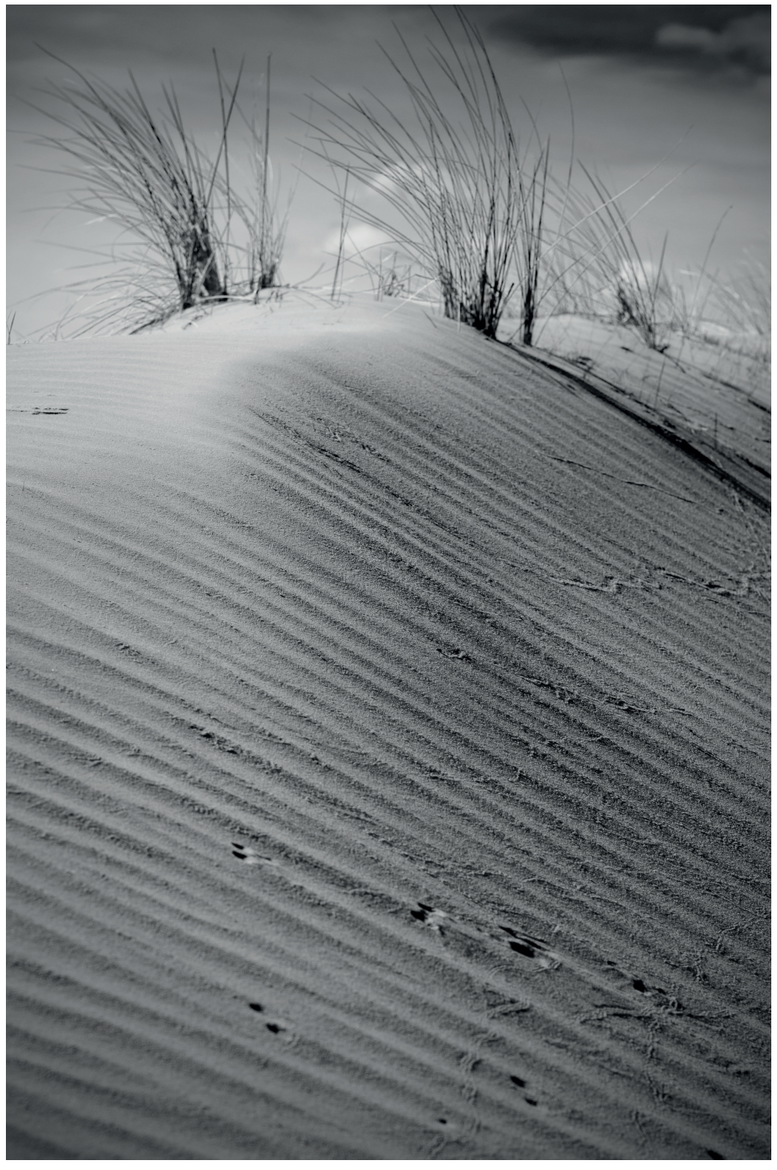

Tussen 2009 en 2013 klonken kettingzagen door het bos en ploegden graafmachines over de heide. Misschien doet het vreemd aan, maar hier werd natuur gemaakt. Door de juiste bomen op de juiste plekken te kappen kreeg de wind weer vrij spel. Natuurlijk bleven de oeroude eiken gespaard. Plaggen van heide haalde het onderliggende zand tevoorschijn. En door op zichzelf staande heideveldjes met elkaar te verbinden werd hun isolement opgeheven, wat ten goede komt aan andere planten en dieren. Na alle werkzaamheden houdt een kudde van 300 tot 400 Kempische heideschapen het stuifzandlandschap op orde. Hun poten vertrappen met mate de grond en al grazend gaan ze het dichtgroeien tegen. Talloze vrijwilligers doen de rest door opschietende berken of grove dennen op ongewenste plekken uit te trekken. Intussen heeft het stuifzand in de Loonse en Drunense Duinen weer de omvang van hoe het in 1950 was. Met het juiste duwtje in de rug kun je met een gerust hart de rest aan de natuur overlaten. Die doet wat het al sinds mensenheugenis moet doen om overeind te blijven, als het maar de kans krijgt.

Het is een onvergetelijke ervaring om in dit bijzondere gebied rond te struinen. En daarvoor is ruime gelegenheid. Geen afgezette paden, maar een wirwar aan kronkelige zandslierten maakt een verkenning tot een echt avontuur. Op de zandvlakte mag je naar hartenlust je eigen weg zoeken, te voet of te paard. Speciale mountainbikeroutes ontzien de meest kwetsbare gebieden. Zelfs met rolstoelgebruikers en jonge gezinnen met buggy's is rekening gehouden. Langs de zuidgrens van het park bijvoorbeeld, ligt bij Loon op Zand een verhard pad dat je via het bos naar de rand van de zandwoestijn brengt. Zodra zich achter de stenen wal van een aangelegd uitkijkpunt een ongekende uitgestrektheid prijsgeeft, word je overweldigd. Een verademing, die je net zo stil maakt als de omgeving zelf.

Manon Laterveer-de Beer is bioloog, freelance tekstschrijver en inhoudsontwikkelaar voor tentoonstellingen. Met haar bureau Blue Imprint *beweegt zij zich in het werkveld van natuurorganisaties, onderzoeksinstituten en musea.*